

UDK 911.3:312:631.111(23.02)(497.12 »Zgornje Pomežje«) »1985« = 863

UDC 911.3:312:631.111(23.02)(497.12 »Zgornje Pomežje«) »1985« = 20

PREBIVALSTVO HRIBOVSKIH KMETIJ V ZGORNJEM POMEŽJU LETA 1985 IN NJIHOVA RAZPOREDITEV PO VIŠINSKIH PASOVIH

Milan N a t e k *

Uvod

Hribovski svet v zgornjem Pomežju, kjer je pozna srednjeveška kolonizacija segla najvišje na Slovenskem (prim. K o s, 1955, 202; M e l i k, 1954, 104 in 114; I l e š i č, 1970, 12; ZAP, 1970, 78), ponuja s svojimi obsežnimi hribovskimi domačijami in z bližnjimi nahajališči (rudišči) svinca in cinka, ki ga pridobivajo že tristo let (M o h o r i č, 1954, 13, 130—131), zanimiv vpogled v sožitje dveh različnih gospodarskih panog: kmetijstva in rudarstva oziroma železarstva.

V sestavku so prikazane nekatere sestavine in značilnosti prebivalstvenega stanja na hribovskih kmetijah na črnjanskem območju¹. Podatki o prebivalstvu so bili zbrani ob preučevanju hribovskih kmetij v zgornjem Pomežju jeseni 1985. leta. Na osnovi ustreznih metodoloških napotil za preučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem sem zbral na tem območju podatke za 81 domačij, to je za vsa tista kmečka gospodarstva, ki so imela praviloma več kot 10 ha zemljiške posesti in katerih selišča domov so bila v nadmorski višini 600 m in več (prim. M e z e c, 1980, 145, 146).

Z izbranimi podatki ni mogoče označiti celotnega demogeografskega stanja, temveč le orisati prebivalstveni potencial na kmetijah. Namen prispevka je v tem, da osnovne demografske značilnosti preučevanih kmetij predstavi po višinskih pasovih domov², obenem pa opozori na razločke, ki so med posameznimi naselji. Predvsem pa želim opozoriti, v kolikšni meri nadmorska višina z vsemi svojimi geografskimi osnovami, med katerimi oddaljenost od (večjega) krajevnega središča ni med najmanj nepomembnimi, neposredno učinkuje na osnovne prebivalstvene značilnosti hribovskih kmetij.

* Dipl. geograf, strokovni svetnik, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Novi trg 4/II., 61000 Ljubljana, YU

¹ Zajema ozemlje nekdanje občine Črna na Koroškem, danes pa istoimenski krajevni urad z dvema krajevnima skupnostima, Črno in Žerjavom. Označujemo ga tudi kot zgornje Pomežje.

² Kmetije smo razdelili v sedem višinskih pasov, in sicer: prvi do 700 m, drugi 701 do 800 m, tretji 801 do 900 m, četrti 901 do 1000 m, peti 1001 do 1100 m, šesti 1101 do 1200 m in sedmi od 1200 m navzgor.

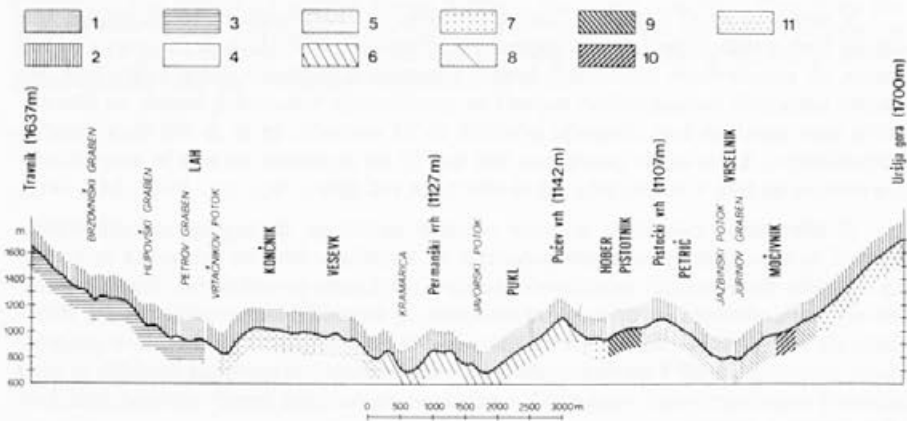

Sl. 1. Razporeditev kmetij v zgornjem Pomežju

Fig. 1. Sketch of distribution of the mountain farms in the upper river basin of Meža

Število in spolna sestava prebivalcev

V letu 1985 je na 81 kmetijah, ki so merile v povprečju 54,63 ha, živelo 391 ljudi. Številčno največja so bila kmečka gospodinjstva v pasu med 1000 in 1100 m

Sl. 2. Prezrez med Travnikom (1637 m) in Uršljo goro (1700 m)

Fig. 2. Tranverse profile of the region between Travnik (1637 m) and Uršlja gora (1700 m)

Legend — Legend:

- 1 = Kmetije z obdelovalno zemljo — Farms with cultivated land;
- 2 = Gozdovi — Forest;
- 3 = Andezitni tuf in vulkanska breča — Andesite tuff and volcanic breccia;
- 4 = Paleozojski apnenec — Paleozoic limestone;
- 5 = Tonalit — Tonalite;
- 6 = Gnajs, granit, filitoidni skrilavec — Gneiss, granite, phyllite schist;
- 7 = Kremenov peščenjak — Quartz sandstone;
- 8 = Lapor, skrilavec, ploščati apnenec, peščenjak — Marl, schist, platy limestone, sandstone;
- 9 = Glinasto-lapornate plasti — Clay-marly beds;
- 10 = Dolomit — Dolomite;
- 11 = Kristalasti apnenec — Crystalline limestone.

(imela so po 5,45 oseb) in na domačijah do 800 m nadmorske višine (po 5 ljudi). Najmanj ljudi je bivalo na najvišjih kmetijah (4,15 osebe) ter na domačijah med 801 in 900 m (4,2 osebe).

Tabela 1. Število posestev, njihov areal in starostna sestava prebivalcev leta 1985 po nadmorski višini domov

Table 1. Number of farms, their land tenure, and age structure of the population in 1985 according to the altitude of their homes

Višinski pas	Po- sest- niki	Posest (v ha)	Pre- biv. skup.	R o j e n i v l e t i h								Sta- rejši
				1979 —85	1970 —78	1960 —69	1945 —59	1935 —44	1925 —34	1915 —24		
do 700 m	7	221,7	35	3	3	7	6	4	5	5	2	
701— 800m	8	331,6	40	6	5	8	7	6	4	2	2	
801— 900m	10	505,0	42	1	4	11	7	6	8	2	3	
901—1000m	24	1183,5	113	9	18	18	16	18	17	7	10	
1001—1100m	18	1133,5	98	10	10	23	17	11	13	4	10	
1101—1200m	7	590,0	34	3	5	8	5	5	5	1	2	
1201 m in več	7	459,2	29	2	4	6	4	3	8	—	2	
Skupaj	81	4434,5	391	34	49	81	62	53	60	21	31	

Nakazane razlike je nemogoče razložiti s povprečno velikostjo posesti, ki se praviloma povečuje z nadmorsko višino kmetij, temveč predvsem z drugimi gospodarskimi, socialnimi in geografskimi pokazatelji, ki so neposredno učinkovali na socialno strukturo prebivalstva. Med naselji so imeli Pristava³ (po 6 oseb), Topla (5,6 ljudi), Ludranski Vrh in Bistra (po 5,3 ljudi) največ ljudi na kmetijo, medtem ko so živeli na edini žerjavski — Mrdovšičevi kmetiji le trije ljudje, od katerih pa ni bil nihče neposredno odvisen od dela na zemlji.

Povprečna velikost zemljiške posesti na prebivalca je med zanimivimi pokazatelji. Z naraščanjem nadmorske lege kmetij se namreč povečuje areal obdelovalnih in gozdnih površin na človeka, in sicer vse do višine 1200 m, medtem ko je na višje ležečih kmetijah nekaj manj zemlje na prebivalca. Glavni vzrok opisanemu stanju tiči v dejstvu, da so bile kmetije v najvišjem hribovskem pasu na črnjanskem območju v povprečju za 22,2% manjše od domačij med 1101 in 1200 m. Pri tem so značilne razlike med naselji. Največ zemlje na človeka je prišlo v Topli (19,22 ha) in Koprivni (14,15 ha); blizu povprečja za celotno območje (11,32 ha) so bile vrednosti za Bistro (11,79 ha) in Podpeco (10,95 ha), v vseh drugih naseljih pa nižje. Najnižjo posest na prebivalca so imele kmetije v Žerjavu (5,67 ha), Jazbini (7,17 ha) in Javorju (9,04 ha). Tudi v tem moramo iskati vzroke za razslojenost kmečkih gospodarstev, oziroma za stopnjo njihove deagrariziranosti.

Spolna sestava prebivalcev na obravnavanih kmetijah je precej raznovrstna in ne daje značilnih potez, ne z vidika višinske lege domačije in ne z gledišča pokrajin-

³ Do leta 1958 je bila samostojno naselje, odtlej je sestavni del Črne. (Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980, str. 469.)

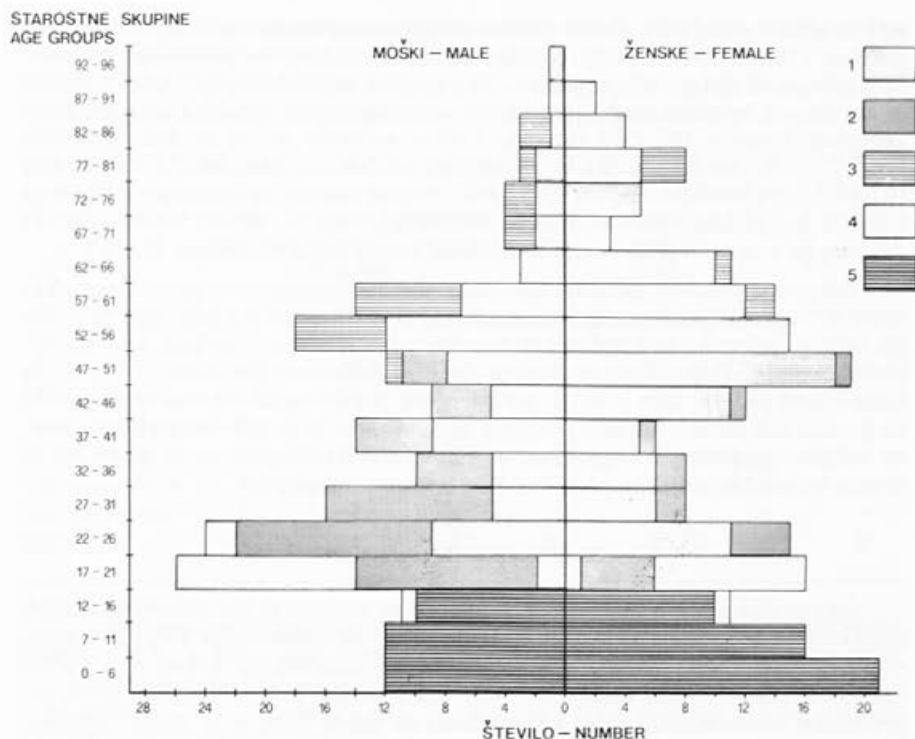
ske členitve. Leta 1981 je bilo na črnjanskem območju 51,1% moških in 48,9% žensk. Štiri leta kasneje (1985) pa so imele kmetije 50,4% moških in 49,6% žensk. Več kot polovica prebivalcev na kmetijah so zavzemale ženske samo v pasu do 700 m (60%) in med 1101 in 1200 m (55,9%), povsod drugod so prevladovali moški. Ti so zavzemali najvišji delež na kmetijah v nadmorski višini med 801 in 900 m (54,8%) in 1001 in 1100 m (53,1%). Večje razlike med enim in drugim prebivalstvom so se pokazale med posameznimi naselji. Sorazmerno največ moških je bilo na kmetijah na Ludranskem Vrhju (60,4%) in v Jazbini (54,2%), najmanj pa v Žerjavu in Topli (46,4%). Zrcalna slika navedenih podatkov kaže na najmanjši, oziroma na najvišji delež žensk po kmetijah. Spolna sestava prebivalcev po kmetijah je med drugim pomembna predvsem kot pokazatelj današnjih gospodarskih in socialnih teženj, ki uravnajo in usmerjajo kmetijsko proizvodnjo in neposredno vplivajo na obnovo (reprodukcijo) prebivalstva.

Starostna sestava prebivalcev

Starostna sestava prebivalstva je okvir za oblikovanje delovne sile, ki je v kmetijstvu temeljni nosilec proizvodnje in njenega spreminjanja. Podrobnejšo starostno sestavo prebivalcev na kmetijah v zgornjem Pomežju prikazujeta tabela 1 in diagram. V njej odsevajo splošni socialni in gospodarski premiki, ki so v tem stoletju spreminjali podobo Mežiške doline. Čeprav primerjava med celotnim črnjanskim območjem (iz leta 1981) in obravnavanimi kmetijami (iz leta 1985) ni metodološka povsem neoporečna, vendarle pokaže tudi v starostni sestavi prebivalstva na očitne razločke med njima. Na obravnavanih domačijah primanjkuje zlasti prebivalstvo, rojeno v letih med 1940 in 1959, na celotnem črnjanskem območju pa v obdobju 1936 do 1951 (prim. tudi K l e m e n č i č, 1986, 52). Primanjkljaja v omenjenih starostnih skupinah ne smemo iskati samo v posledicah zadnje vojne, temveč tudi v učinkih deagrariacije, ki je nemajhno število mladih kmečkih ljudi odtrgala zemlji in jih napotila v dolino in njena industrijska središča.

Za podrobnejšo primerjavo smo prebivalstvo razdelili v tri starostne skupine, in sicer: otroci (do 16 let), delovni kontingent (16 do 61 let) in starejše prebivalstvo (nad 61 let starosti). Primerjava med obravnavanimi kmetijami in celotnim zgornjim Pomežjem je pokazala, da v starostni sestavi njunega prebivalstva ni bistvenih razlik. Starostna sestava prebivalcev črnjanskega območja se neposredno zrcali tudi na okoliških hribovskih pasovih. Najmanj otrok so namreč imele domačije v višini od 801 do 900 m (12,2%), in domovi s selišči pod 700 m (17,6%), največ pa kmetije v višinah od 701 do 800 m (27,5%), 901 do 1000 m (23,9%) in 1101 do 1200 m (23,5%). Tudi delovni kontingent prebivalcev višinsko ni bil enakomerno razporejen. Največ prebivalcev v starosti od 17 do 61 let so imeli domovi med 801 in 900 m (78%) in najvišje ležeče kmetije (nad 1200 m — 72,5%), v vseh drugih predelih je bil delež te starostne skupine ali na ravni območnega povprečja (66,1%) ali pod njim. Starejšega prebivalstva (nad 61 let starega) je bilo 13,3%. Ta skupina je bila najvidnejše zastopana v pasu do 700 m (20%) in na kmetijah med 901 in 1000 m (15,1%), pod povprečjem pa na domačijah z več kot 1100 m nadmorske višine.

Tudi v starostni sestavi prebivalstva se kažejo razločki med obema spoloma. Moških potomcev (dečkov do 16. leta starosti) je bilo na teh kmetijah manj

Sl. 3. Starostna piramida prebivalcev in socialno-gospodarska sestava prebivalstva na hribovskih kmetijah v zgornjem Pomežju (stanje leta 1985)

Fig. 3. Population age-sex pyramid and socio-economic structure of the population of the mountain farms in the Črna region (state 1985)

Legend — Legend: 1 = Kmetje — Farmers; 2 = Delavci — Non-agricultural workers; 3 = Upokojenci — Pensioners; 4 = Dijaki in študenti — Secondary school population and students; 5 = Predšolski in šoloobvezni otroci — Pre-school children and school age population.

(17,8%) kot je znašal njihov delež na območju črnjanskega krajevnega urada (21,4%). Največ otrok moškega spola je bilo na domačijah med 701 in 800 m (28,6%) in na najvišjih domovih (26,6%), z najnižjim deležem pa so bili zastopani na domovih do 700 m (7,2%), 801 do 900 m (13,1%) in v pasu od 1001 do 1100 m (13,5%). Kmetije med 1101 in 1200 m so bile celo brez moških potomcev v starosti do 16 let.

Delovni kontingent moških je bil na kmetijah višji (72,7%) kot na celotnem črnjanskem območju (68,4%). V pasu med 1101 in 1200 m so zavzemali kar 93,3% moškega življa, 82,6% na kmetijah med 801 in 900 m in 78,7% v nadmorski višini do 700 m. Z najnižjim deležem je bila moška delovna sila zastopana na domačijah med 901 in 1000 m (63,2%) ter 701 in 800 m (66,7%). Starejši del moškega prebivalstva (nad 61 let) je bil najvidneje zastopan na kmetijah do 700 m (14,3%), v pasu od 1001 do 1100 m (13,5%) in 901 do 1000 m (12,3%).

Osnovne starostne skupine ženskega prebivalstva na kmetijah vidno odstopajo od območnega povprečka. Na deklice do 16. leta starosti je odpadlo na kmetijah četrtnina ženskega življa, na celotnem črnjanskem območju pa petina. Med ženskami

na kmetijah v višini od 1101 do 1200 m so zavzemala dekleta 42%, v predelu med 1001 in 1100 m 28,3%. Nanje je odpadel najmanjši delež na posestvih v nadmorskih višinah od 801 do 900 m (10,6%) in v skupini najvišjih kmetij (14,3%). Delovni kontingent ženskega prebivalstva je bil na kmetijah nižji (58,2%) kot v celotnem zgornjem Pomežju (63,7%). Najvišje kmetije so imele največ za delo sposobnih žensk (71,4%), medtem ko je bilo teh najmanj v nadmorski višini med 1101 in 1200 m (47,4%) in na kmetijah do 700 m (52,4%). Največ ostarelega ženskega prebivalstva (nad 61 let) je živelo na domovih do 700 m (23,7%), od 801 do 900 m (21,1%), najmanj pa v zadnjih dveh skupinah najvišjih kmetij (10,6% oziroma 14,3%).

Pregled je pokazal, da imajo hribovske kmetije različno staro prebivalstvo. Velikost in vrednost posameznih starostnih skupin prebivalcev sta sicer zelo raznoliki (gl. tabelo 1), vendar ni kakršne koli tesnejše zveze med starostjo ljudi in višino njihovih domačij. Prebivalstvena sestava sleherne hribovske domačije je kar se da kompleksna zadeva; zato je težko zarisati njene pglavitne značilnosti in jih omejiti na posamezen predel. Ob tem ponovno ugotavljamo, da je hribovska kmetija celovit socialno-gospodarski organizem, ki diha in živi v pokrajino ter se spreminja in razvija vzporedno z njenim gospodarskim in socialnim utripom.

Krajevno poreklo prebivalcev

Regionalna sestava prebivalcev v določenem obdobju je pomemben pokazatelj gospodarske in socialne razvitosti območja. Čim več avtohtonega življa je v posameznem naselju, tem manj je privlačevalo neposredno zaledje. Danes je za večino kmetijskih območij, med katera uvrščamo tudi poseljeni hribovski svet, značilna gospodarska pasivnost. Zato niso več privlačna za mlade ljudi, ki še vedno zapuščajo kmetije, kar povzroča, da se kmečke družine še naprej zmanjšujejo.

Za obravnavano prebivalstvo je značilno, da je med njimi zelo malo priseljenecv (25,3%), bodisi iz drugih krajev obravnavanega območja (13,8%), iz drugih naselij občine, sosednjih občin (5,9%) ali celo od drugod. Kar 64,7% ljudi ni menjalo bivališča, petina se jih je preselila — zaradi porok ali stanovanja — znotraj naselja; desetina ljudi se je na kmetije priselila iz drugih črnjanskih naselij, 6% pa iz sosednjih naselij, ki so izven preučevanega območja.

Delež domačega prebivalstva praviloma narašča z višino domov. Na kmetijah nad 1200 m je bilo celo 93% avtohtonega življa. Domačije v pasu do 900 m n.m.v. so imele med 57% in 67,5% domačega prebivalstva. Delež priseljenecv torej narašča s pojemajočo višino domov. Iz sosednjih, mejnih območij se je priselila petina ljudi. Te selitve so bile med naselji obravnavane regije ali pa iz krajev, ki na njo neposredno mejijo (npr. Solčavsko, Luče, Ljubno, Razbor, Šentvid pri Šoštanju itd.). Na kmetijah do 700 m je bilo 37% ljudi, ki so prišli iz sosednjih krajev. Na domačijah med 800 in 900 m je znašal delež priseljenecv 31%, na domovih med 701 in 800 m 25%, a pri najvišjih domačijah le eno desetino ali celo manj. Skratka, več kot devet desetih ljudi na hribovskih kmetijah je avtohtonih ali priseljenih iz najbližjega — geografsko, gospodarsko in socialno sorodnega sosledstva. Iz drugih naselij ravske občine je na preučevane kmetije prišlo samo 8 ljudi, devet je bilo rojenih v drugih, nesosednjih občinah SR Slovenije, trije v drugih republikah in dva v tujini.

Tabela 2. Regionalno poreklo prebivalcev na hribovskih kmetijah v zgornjem Pomežju po nadmorski višini njihovih domov (stanje 1985)

Table 2. Regional origin of the inhabitants on the mountain farms in the Črna region according to the altitude of their homes (state 1985)

Višinski pas	Isto naselje	zgor-njega Pomežja	ravenske občine	Priselitve iz			tujine
				sosednje občine	drugih občin SRS	SFRJ	
do 700 m	20	10	2	3	—	—	—
701—800 m	27	9	—	1	2	1	—
801—900 m	27	11	—	2	—	—	2
901—1000 m	90	10	3	6	2	2	—
1001—1100 m	74	12	2	7	3	—	—
1101—1200 m	27	1	1	3	2	—	—
1201 m in več	27	1	—	1	—	—	—
Skupaj	292	54	8	23	9	3	2

Pregled po naseljih je pokazal, da so imele koprivske (82,4%), ludranske (80%), bistrske (76%) in pristavske kmetije (75%) največ domačega, nepriseljenega življa. Priseljencev iz črnjanskih ali sosednjih naselij je bilo sorazmerno največ med prebivalci Jazbine (25%), Tople (21,4%), Javorja (20,4%) in Podpece (20%), v drugih naseljih pa pod celotnim povprečkom.

Med moškimi je delež domačinov večji (84,2%) kot med ženskami (64,9%). V tem se kaže dvoje, prvič to, da so moški potomci prevzeli gospodarstvo kmetij, in drugič, da si skušajo vsaj začasno poiskati zaposlitev v gozdarstvu, rudarstvu ali industriji. Hribovske kmetije z raznoliko proizvodno usmerjenostjo in gospodarsko trdnostjo že dlje časa ne privabljajo več moških v tolikšnem številu kot pred zadnjo vojno. Zaposlitev izven kmetije nudi mlademu človeku lažje življenje kakor delo na hribovskih saminah.

Na najnižjih kmetijah je bilo med moškimi 86% domačinov in priseljencev iz sosednjih krajev, pri najvišjih domačijah so živeli le domačini (iz istega naselja). Delež avtohtonega prebivalstva je bil med posameznimi višinskimi poselitvenimi pasovi zelo raznolik. Tudi v tem pogledu ni trdnosti. Za kmetije v vseh nadmorskih višinah, razen do 700 m, je značilno, da je bilo med njihovim moškim prebivalstvom več kot 95% domačinov in priseljencev iz neposrednega sosodstva in samo eno dvajsetino so predstavljali prišleki iz bolj oddaljenih krajev.

Krajevno poreklo moškega prebivalstva je bilo raznoliko po naseljih. Največ nepriseljenih moških je živelo na Ludranskem Vrh (96,5%), v Podpeci (91,6%), Koprivni (87%), Jazbini (84,6%) in na Pristavi (83,3%). Temu ustrezen je delež moških, ki so se na obravnavane domačije priselili iz drugih naselij črnjanskega okoliša ali iz sosednjih predelov. Največ takih priseljencev so imele kmetije v Javorju (18,7%), Bistri (16,7%) in Jazbini (15,4%), najmanj pa na Ludranskem Vrh (3,5%) in v Topli (7,7%).

Precej drugačno je bilo na kmetijah krajevno poreklo ženskega prebivalstva. Delež avtohtonega ženskega življa je naraščal od najnižjih domačij (47,6%) do najvišjih (85,8%), z izjemo kmetij med 701 in 800 m, kjer je bilo samo 42,2% domačink, vse druge ženske so bile priseljene iz neposrednega sosedstva (47,4%) ali iz bolj oddaljenih območij Slovenije ali iz Hrvaške. Regionalno poreklo ženskega dela prebivalstva je pokazalo, da so bile hribovske kmetije v zgornjem Pomežju še do nedavnega privlačne za ženske iz okoliških krajev. Toda v novjšem času je že nekaj domačij s samskimi — neporočenimi gospodarji.

Največ avtohtonega ženskega prebivalstva smo našli na koprivskih (77,8%) in bistrskih domovih (73,7%), najmanj na podpeških (46,2%), ludranskih (52,6%) in jazbinskih (54,6%). Med prebivalkami na ludranskih kmečkih domovih je bilo 42,2% priseljenk iz okoliških naselij, na podpeških kmetijah 38,5%, v Jazbini 36,4% itd. Med prebivalkami Koprivne, Bistre in Javorja je bila samo ena petina priseljenk iz najbližjega sosedstva.

V zadnjih dveh desetletjih je čedalje več primerov, da partnerji iz enakega ali bližnjega socialnega okolja sklepajo zakonske zveze med seboj. Podoba je, da so gospodarsko trdne kmetije izgubile v industrijski družbi nekdanjo privlačnost in veljavo. Zato je med dekleti čedalje manj zanimanja za poroke na kmetije, saj se zanje odločajo le izjemno. Včasih, še v prvih povojnih letih, ni bilo težav privabiti ne delavskih in ne bajtarskih nevest na samine, čeprav so bile mnogo bolj oddaljene od dolinskih središč kot danes (prim. tudi Leban, 1959; 1962, 350).

Socialno-zaposlitvena sestava prebivalcev

Z deagrarizacijo prebivalstva se je razbila nekdanja homogena struktura kmečkih družin oziroma gospodinjstev. Z neagrarno zaposlitvijo na kmečkih gospodarstvih živečih ljudi so se spremenili in menjali načini in oblike delovnega ritma pri obdelovanju zemlje, strukturi posevkov, ki je čedalje bolj izbrana, virih dohodkov in sploh načinu vsakdanjega življenja. V teh pojavih spoznavamo pomembne dejavnike, ki preoblikujejo pokrajinsko fiziognomijo in spreminjajo funkcije posameznih pokrajinskih sestavin.

Današnja socialno-gospodarska sestava gospodinjstev na hribovskih kmetijah črnjanskega območja je zelo pestra. V njej odsevajo nasledki starejših obdobij, ki so prinesla z rudarstvom, železarstvom in izrabo gozdov številne možnosti za zaposlitev in socialno preselitev kmečkih ljudi. V letu 1985 je bila samo še tretjina čistih kmečkih gospodarstev, njihov delež pa je praviloma naraščal z nadmorsko višino domov. Le 7,5% gospodinjstev je dobivalo osnovne vire za preživetje z obdelovanjem zemlje ter s pokojnino. Obstoj šestine kmečkih gospodinjstev je temeljil na dohodkih z zemlje in od gospodarjeve ali gospodinjinine zaposlitve. Enak delež gospodinjstev je prejemal osnovne vire za preživetje od kmetijstva, gospodarjeve pokojnine ali zaposlitve odraslih otrok. Ta gospodinjstva so bila zelo neenakomerno razmeščena po posameznih višinskih pasovih. Pri več kot četrtini kmečkih gospodinjstev so na kmetiji delali starši, otroci pa izven doma, v neagrarnih dejavnostih. Ta gospodinjstva so bila najštevilnejša v pasu od 801 do 1100 m. (Podrobnejša socialna struktura prebivalcev je podana v tabeli 3 in na diagramu starostne piramide.)

Tabela 3. Socialno-gospodarska sestava prebivalcev hribovskih kmetij v zgornjem Pomežju po nadmorski višini domov (stanje 1985)

Table 3. Socio-economic structure of population of mountain farms in the region of Črna according to the altitude of their homes (state 1985)

Višinski pas	Dijaki, študenti		Neagrarni zaposleni		Upokojenci		Kmetje		Invalidi, socialni podp.	
	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.
do 700 m	—	1	7	9	2	3	4	16	—	1
701— 800 m	—	1	6	10	2	2	7	16	—	—
801— 900 m	1	4	9	10	1	2	9	21	—	1
901—1000 m	4	6	17	22	6	8	16	51	—	—
1001—1100 m	5	6	12	16	5	6	25	52	4	5
1101—1200 m	2	3	2	2	3	4	8	17	—	—
1201 m in več	2	4	1	1	2	2	6	16	1	2
S k u p a j	14	25	54	70	21	27	75	189	5	9

Opomba: M = moški, Sk. = skupaj

Zanimivo je razmerje med nekmečkimi zaposleni in kmeti do 71 let starosti. Tudi pri tem se je pokazalo, da je delež kmetov naraščal z višino domačij. Vzroke moremo iskati v velikosti in usmerjenosti kmetij kakor tudi v njihovi oddaljenosti od večjih zaposlitvenih središč. Oddaljenost in težja dostopnost se namreč povečujeja z naraščajočo višino kmečkega doma.

Na kmetijah do 800 m nadmorske višine sta bili dve tretjini aktivnega prebivalstva zaposleni izven doma, pri najvišjih domačijah le še 6,7%. Tudi s tega vidika je pregled po naseljih zanimiv. Najmanj neagrarnih zaposlencev sta imeli Topla (11,1%) in Jazbina (16,7%), z najvišjim deležem pa so se ponašale kmetije v Podpeci (53,3%) in na Ludranskem Vrhu (44,7%); povsod drugod je bil delež zaposlenih na kmetijah med 77% (Koprivna) in 72% (Javorje).

Razmerje med navedenima osnovnima skupinama zaposlencev in njihovo spolno sestavo je zelo poučno. Med aktivnim moškim prebivalstvom jih je 44,3% delalo izven kmetije, drugi so delali na domači zemlji. Tudi pri tem smo spoznali, da se z večanjem nadmorske lege domov znižuje delež neagrarnih zaposlencev. Med moškimi na kmetijah do 700 m n.m.v. je bilo 63,6% zaposlenih izven kmetijstva, pri najvišjih domačijah le 14,3%. Izjemo so predstavljali domovi med 901 in 1000 m, ki so imeli 57% zaposlenih izven kmetijstva in samo 43% jih je obdelovalo zemljo in delalo v domačih gozdovih. Zanimive in pester so tudi krajevne razlike v strukturi moških zaposlencev: Kar 71,4% moških s podpeških in 62,5% z ludranskih domov je delalo izven doma. Največji delež na domači zemlji zaposlenih moških so imeli Topla (100%), Jazbina (75%), Koprivna (70%) in Pristava (60%).

Precej drugačno je bilo razmerje med nekmečkimi in kmečkimi ženskami. Samo 16 ali 14% aktivnih žensk je bilo redno zaposlenih izven kmetije, vse druge so delale doma na zemlji in ne redkokje so z delom prevzele na ramena precejšen del nekdanjih čisto »moških« opravil. Samo na kmetijah do višine 1000 m so bile žen-

ske zaposlene tudi v neagrarnih dejavnostih. Največ delavk oziroma uslužbenk so imeli domovi v pasu med 701 in 800 m (33,3%), najmanj pa domačije med 801 in 900 m (9,1%). Bistrski domovi, obe pristavski kmetiji in žerjavski Mrdovšič niso imeli delavk, medtem ko so jih domačije iz vseh drugih naselij dajale le v manjšem številu.

Podoba je, da bo deagrarizacija tudi v prihodnje odtegovala kmetijstvu na črnjanskem območju prepotrebno delovno moč. To najbolj prepričljivo kažejo naslednji podatki: Leta 1985 je bilo med prebivalstvom do 21 let starosti 64,8% predšolskih in šoloobveznih otrok, ena petina jih je bila vključena v šole srednjega usmerjenega izobraževanja, 13,6% se jih je zaposlilo in samo trije, med katerimi sta bila dva fanta, so ostali na kmetijah kot bodoči gospodarji. V starostni skupini od 22 do 41 let je bilo 55,5% kmetov, 42,6% delavcev in uslužbencev in dva študenta. Starostno skupino nad 61 let so sestavljali kmetje (78,9%) in upokojenci (21,1%), medtem ko delavcev med njimi ni bilo več (podrobnosti prim. tudi v starostni piramidi prebivalcev).

Kmečka delovna sila

Z najrazličnejšimi socialnimi preslojitvami je ostalo na hribovskih kmetijah sorazmerno malo ljudi, ki so ostali zvesti kmečkemu delu. Tudi zato je prihajalo do naglih proizvodnih in fiziognomskih sprememb. Polikultura proizvodnja se je na črnjanskem območju umaknila s hribovskih kmetij v zadnjih dvajsetih letih. Med obdelovalnim zemljiščem čedalje bolj prevladujejo travne površine, ki neposredno podpirajo povečani stalež goveje živine v hlevih. Z opustitvijo znatnega dela nekdanjih ornih površin v travnike in pašnike se je sprostil del moške delovne moči, ki se je preusmerila v kmečke gozdove. Zasluzek od prodaje lesa in mesne živine dajeta kmetijam v zgornjem Pomežju osnovne vire za preživljanje ljudi, za obnovo domov kakor tudi za tehnološki napredek kmečkih gospodarstev.

V letu 1985 je bilo na 10 kmetijah po 18 kmečkih zaposlencev v starosti od 17 do 61 let. Domačije do 1000 m n.m.v. so imele v povprečju po 1,6 oseb navedene starostne skupine, višje stoječi domovi pa več kot po dva v kmetijstvu zaposlena. Temeljne vzroke za navedeno stanje po posameznih višinskih območjih ne iščemo samo v oddaljenosti višje ležečih domačij od neagrarnih središč, temveč tudi v zemljiško-posesnih razmerah. Na kmetijah do 1000 m n.m.v. je prišlo na enega v kmetijstvu zaposlenega po 21,56 ha zemlje, na višje ležečih domovih 25,69 ha. Ta razlika je bila med navedenima predeloma prav neznatna, ako računamo samo s tistim delom kmečkih zaposlencev, ki so bili stari med 17 in 61 let. V tem primeru je prišlo na domačijah do 1000 m n.m.v. po 29,12 ha zemlje na človeka, pri domovih v višjih legah po 30,76 ha. Ob teh navedbah je treba med drugim upoštevati znano geografsko zakonitost, da se z naraščanjem nadmorske višine skrajšuje vegetacijska doba in s tem tudi možnosti za obdelovanje zemlje. Zaradi tega so imele že v preteklosti vse višje ležeče kmetije po več ljudi na enoto kmetijske zemlje kot nižje.

Poučna je tudi predstava deleža kmečkega prebivalstva v starosti od 17. do 61. leta, in sicer v okviru celotnega prebivalstva navedene starosti, ki je živelo po kmetijah. V tej starostni skupini so imeli najnižje stoječi domovi samo polovico kmečkih ljudi, z višjo lego domov pa se je ta delež povečeval. Na kmetijah nad 1200 m so zavzemali kmetje dve tretjini, eno tretjino pa so sestavljali dijaki, dva upokojenca in delavec.

Spolna sestava kmečkega prebivalstva je bila v razmerju 60 : 40 v korist žensk. Njihov delež je med kmečkim življenjem praviloma pojenjaval z nadmorsko višino domov. Na kmetijah do 700 m so ženske prevladovale s 75%, na najvišjih domačijah pa jih je bilo le 62,5%.

Industrializacija je s kmetij precej manj pritegovala ženske kot moške. Na hribovskih kmetijah v zaledju Črne se je samo četrtnina žensk v starosti med 17. in 61. letom zaposlila izven kmetijstva. Sorazmerno najštevilnejša je bila skupina zaposlenih žensk na kmetijah z lego med 701 in 800 m (45,4%), povsod drugod so prevladovala kmetice: njihov delež se je spreminjal od 69% (v območju med 801 in 900 m) do 80% (1001 do 1100 m in nad 1200 m). S hribovskih domačij se je namreč odselil znaten del zaposlenih žensk.

Tabela 4. Starostna sestava kmečkega prebivalstva na hribovskih kmetijah v zgornjem Pomežju po višinskih pasovih (stanje 1985)

Table 4. Age structure of the agrarian population of mountain farms in the region of Črna according to the altitude of their homes (state 1985)

Višinski pas	Skupaj		1960-69		1945-59		1925-44		1915-24		Starejši	
	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.	M	Sk.
do 700 m	4	16	1	2	—	1	2	8	1	3	—	2
701— 800 m	7	16	1	2	3	3	2	7	—	2	1	2
801— 900 m	9	21	1	1	2	4	5	12	1	2	—	2
901—1000 m	16	51	1	5	2	9	8	23	2	7	3	7
1001—1100 m	25	52	3	7	9	13	9	22	1	3	3	7
1101—1200 m	8	17	3	5	2	3	3	7	—	1	—	1
1200 m in več	6	16	2	2	1	3	3	9	—	—	—	2
S k u p a j	75	189	12	24	19	36	32	88	5	18	7	23

Opomba: M = moški, Sk. = skupaj

Tudi na črnjanskem območju so ženske prevzele v zadnjih letih velik del skrbi za gospodarski obstoj in napredek kmetij. Če razčlenimo kmečko prebivalstvo po spolu, in sicer v starosti od 17 do 61 let, se namreč pokaže, da je bilo na domovih do 1000 m n.m.v. med kmečkim življenjem navedene starosti le tretjina moških, na vseh višje ležečih domačijah pa je bilo število moških skoraj izravnano z ženskami. Ob tem velja opozoriti, da na domačijah med 1101 in 1200 m rahlo prevladujejo moški. Tudi tako se kaže zapletena problematika, ki je značilna za današnji hribovski svet, ko ostaja čedalje več neporočenih gospodarjev.

Pregled po naseljih je potrdil, da je na večini kmetij ostala kmečka žena najtrdnje povezana s kmetijstvom. V vseh naseljih črnjanskega območja smo spoznali številčno prevlado žensk nad moškimi, razen na Pristavi, kjer sta dve kmetici delali ob treh kmetih. Najočitnejšo številčno premoč so imele ženske v okviru kmečkega življa v Podpeci in Jazbini: v obeh primerih je nanje odpadlo kar sedem desetih kmečkega življa (prim. tudi K l e m e n č i č, 1986, 52).

Kakor koli vrednotimo razporejenost kmečke delovne sile po kmetijah, ugotavljamo, da je vsako leto manj. S tem ne prihaja samo do zmanjševanja števila ljudi

v hribih, temveč tudi do naglega zamiranja skoraj vseh oblik kmetijske proizvodnje. Še po zadnji vojni so bile vse hribovske kmetije v zgornjem Pomežju sposobne, da so preživljale z lastnimi pridelki številnejšo družino, kot jo imajo danes. Z umikom skoraj vseh vrst žit s hribovskih njiv so danes kmetje prisiljeni, da za domače potrebe kupujejo moko in kruh. S podrobnejšo preučitvijo bo mogoče spoznati glavne vzroke, ki so pospešili naglo opuščanje ornih površin v travnati svet. Že dosedanja spoznanja zagotavljajo, da je k ozelenjevanju kmetijskih površin poleg tržnih in širših družbenih razmer največ prispevalo pomanjkanje ustrezne delovne sile po kmetijah pa tudi prevrednotenje naravnih razmer za kmetovanje (Medved, 1965, 107, 109; 1970, 22).

Sklep

Tudi hribovske kmetije v zgornjem Pomežju so doživele v zadnjih desetletjih številne spremembe. Slednje ne odsevajo le v spremenjenem človekovem odnosu do zemlje ter v privlačni moči skoraj vseh neagrarnih dejavnosti, temveč tudi v današnji gospodarski in prebivalstveni strukturi hribovskih domačij. Podoba je, da današnja gospodarska moč kmetij, ki sloni na poljedelstvu, živinoreji in poseki lesa v gozdovih, ne zadovoljuje več ljudi, ki živijo na kmetijah. Zato se jih je precejšen del zaposlil v industriji, rudarstvu in gozdarstvu, kar je postajalo pomembna dopolnilna, ponekod pa celo osnovna dejavnost znatnega števila teh ljudi. Današnja velikost kmečkih gospodarstev v zgornjem Pomežju, čeprav sodijo med največja na Slovenskem, z njihovo gospodarsko usmerjenostjo vred ne zagotavljajo več osnovnih eksistenčnih možnosti. Zato je čedalje več mladih, ki se po končani osnovni ali srednji šoli zaposlijo v neagrarnih dejavnostih. Le maloštevilni med njimi bodo po poroki ali dedovanju kmetije opustili drugo delo in se vrnili na zemljo. Večina, ki je doslej zapustila šolske klopi, ne želi namreč prekiniti dela v tovarni, rudniku ali kjerkoli drugje in se vrniti na kmetije svojih staršev. Zato bo že v najbližnji prihodnosti prišlo na številnih domačijah do odločilnih prebivalstvenih in gospodarskih sprememb, kar bo pospešilo tudi menjavo njihove socialne in gospodarske usmerjenosti.

Preučitev je pokazala, da nadmorska višina domov pomembno vpliva na današnjo socialno-gospodarsko sestavo prebivalcev. Pri tem je pomembna tudi velikost kmetije, ki je v preteklosti še bolj kot danes opredeljevala gospodarsko trdnost domačije. Danes pa je pomembnejše prebivalstvo, ki najbolj odloča o usmerjenosti kmetij ter o njihovi gospodarski moči.

Danes so skoraj vse hribovske kmetije v reliefno močno razčlenjenem Pomežju dostopne po cestah. Stare neagrarne dejavnosti, ki so nastale ob rudnikih in fužinah, so že v preteklosti vključevale del kmečkih ljudi v svoj proizvodni ritem. V kontinuiranem razvoju neagrarnih dejavnosti na črnjanskem območju pa v svojstveni zemljiško-posestni strukturi moramo zato iskati temeljne vzvode številnih sprememb, ki sta jih prinašali industrializacija in deagrarizacija. Nagle in obsežne preslojitve kmečkega prebivalstva v neagrarne poklice in propad nemajhnega števila kmetij, so prinesli v pokrajinsko strukturo nove razsežnosti. Še danes je mogoče na vsakem koraku slediti močnemu prepletanju vplivov in učinkov nekdanjih in današnjih nosilcev gospodarskega napredka. Zato se v zgornjem Pomežju prepletajo različne gospodarske veje; njihova vloga se zrcali v strukturnih spremembah pokrajine, med katerimi so prebivalstvene zelo pomembne kazalce splošnega pokrajinskega razvoja.

Literatura

- I l e š i č, S., 1970, Vloga koroške regije v slovenskem prostoru. Jugovzhodna Koroška, 9—25, Ljubljana.
- K l e m e n č i č, M., 1986, Socialnoekonomska in prostorska problematika samotnih kmetij v KS Črna. Dela, št. 2, Geografsko proučevanje uvajanja celične proizvodnje na Koroškem, 51—56, Ljubljana.
- K o s, M., 1955, Zgodovina Slovencev. Od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana, 426 str.
- L e b a n, V., 1959, Brakovi kao migracioni problem. Zbornik radova V. kongresa geografa FNR Jugoslavije, 427—435, Cetinje.
- L e b a n, V., 1962, Uloga sklapanja brakova u depopulaciji visinskih naselja. Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ, 345—351, Ljubljana.
- M e d v e d, J., 1965, Spreminjanje agrarnega gospodarstva v gorskem svetu ob primeru Mežiške doline. Geografski vestnik, XXXVII., 103—121, Ljubljana.
- M e d v e d, J., 1970, Spremembe v izrabi zemljišča in preslajanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih. Geografski vestnik, XLII., 3—30, Ljubljana.
- M e l i k, A., 1954, Slovenski alpski svet. Ljubljana, 607 str.
- M e z e, D., 1980, Osnovne smernice za geografsko proučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem. Geografski vestnik, LII., 145—154, Ljubljana.
- M o h o r i č, I., 1954, Industrializacija Mežiške doline. Maribor, 316 str.
- ZAP, 1970 = Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek, Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, 652 str.

**POPULATION OF THE MOUNTAIN FARMS IN THE UPPER RIVER BASIN
OF MEŽA IN 1985 AND ITS DISTRIBUTION BY ALTITUDINAL BELTS
(NORTHERN PART OF ALPINE SLOVENIA)**

Milan Natek

(Summary)

In the upper river basin of Meža, made up of numerous and water-rich brooks (Meža, Bistra, Topla, Javorski potok, Jazbinski potok), non-agrarian activities were developed long ago. The minor mines producing lead and zinc and the iron-works at Črna were those factors that two hundred years ago or even more began to change the socio-employment structure of the agricultural population. The present day de-agrarization has also reached the highest situated and most distant solitary mountain farms.

The mountain world, highly dissected, and according to the geological-tectonic and orographic characteristics classified among the eastern Karawanken, was affected by the late medieval colonization (in the 13th century and later on). Here big solitary mountain farms prevail (with land in enclosure). They are among the highest-lying in Slovenia. In the second half of the 19th century and later on the intensive development of non-agrarian activities as well as the economic crises reached the rural areas and caused numerous farms to decay. Then, their land was joined to the remnants of the former landed property (Count Thurn), which here remained as such until the end of the Second World War. Most of the cultivated land of the decayed farms was converted into forests. The houses with farm-buildings were rented to the foresters, miners, people employed in iron-works and to the other agrarian proletariat.

Within the research project »Basic guide-lines for the geographical research of the mountain farms in Slovenia« (cf. Meze, 1980), in the year 1985 the mountain area in the upper part of the Meža river basin was investigated. On the territory, comprising 156 sq. km., there were 81 farms with more than 10 hectares of land and with their homes at the altitude of 600 metres and more above sea level. The average size of the farms here considered was 54.63 ha., while the homes were situated at the altitude between 600 and 1324 (on the average 954) metres.

Principally, the study concentrates on presenting the socio-demographic structure of the population living on the farms and its distribution by altitudinal belts. This intended to draw attention to the population potential existing on the solitary mountain farms in the Črna region. Basic characteristics of the population living on the farms were compared with the overall population in the area.

In 1985 there were 391 inhabitants on the 81 farms. Most of the people lived on the farms situated at the altitude between 1000 and 1100 metres (5.45 per farm) and at the altitude up to 800 metres (5). The fewest people lived on the farms located higher than 1200 metres and at the altitude between 801 and 900 metres (cf. Table 1). On the investigated farms males predominated (50.4%). In number females prevailed in two regions: on the farms at the altitude up to 700 metres and at the altitude between 1101 and 1200 metres.

In the age structure of the population, shown here on the diagram in the form of age pyramid, the basic socio-economic changes affecting the social picture of the Meža valley (Mežiška dolina) are presented. The causes for a decrease of the inhabitants, that were born in the time from 1905 to 1924 and from 1940 to 1959, are not just in the consequences of the Second World War but also in the de-agrarization which has in the post-war period withdrawn a considerable part of the younger population from the farms.

The analysis of regional origin of the population, made on the basis of the birthplace of the inhabitants, showed that there on the farms had lived 75 percent of the native, autochthonous inhabitants and just one quarter of the inhabitants coming from nearby settlements and very few from more distant regions. The percentage of native population increases with the altitude of their homes (cf. Table 2). Most of the people came to live on the investigated farms because of marriage; mostly they came from the neighbouring or nearby mountain regions which had kindred and similar socio-economic conditions. Among males the percentage of natives (84.2%) is higher than that among females (64.9%).

The socio-employment structure of the inhabitants on the mountain farms is indeed varied (Cf. Table 3). In 1985 there was barely a third of the pure mountain farms, their share was as a rule increasing with the rising altitude of their homes. 7.5% of the farms derived their income from farming and pension. A sixth of the farms but from agrarian products and from regular employments of the landlords in non-agrarian activities. The same share of the households derived their income from farming, landlord's pension, and from the earnings of grown-up children working in forestry, mining, and industry. More than a quarter of the households got their income from parents working on the farms and from their children employed in non-agrarian activities in the nearby industrial centres in the Meža valley.

The fourth chapter discusses the agricultural labour force and its age-sex structures (cf. Table 4 & Diagram of the age pyramid). The farms at the altitude up to 1000 metres had, on the average, 1.6 persons aged between 16 and 61, all the farms located higher up had two or more persons working there. Among agricultural inhabitants on the mountain farms women predominated — 59% of the total active agricultural population. But the percentage of women working on the farms, within the total active agricultural population, was on the decrease with the rising altitude of the farms.

The farms are having less and less agricultural labour force. Therefore it is the case that all the forms of agrarian production cultivated in previous times are on rapid decline. During the last two decades cereals have no more been produced in the mountain regions. The fields have been abandoned and turned into grassland and pastures, mostly due to: shortage of agricultural labour force, reorientation for market production, decay of autarchic economy, and revaluation of natural conditions for the needs of modern farming.